

УДК 811.161.2-12

Т. О. Симоненко

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Стрижневі образи поетичного словника В. Стуса

Симоненко Т. О. Стрижневі образи поетичного словника В. Стуса. У статті розглянуто своєрідність образної системи лірики В. Стуса, проаналізовано стрижневі образи його поетичного словника, з'ясовано особливості оновлення традиційних метафор. Показано образну реалізацію мотиву страждання та трансформацію метафоричних сполук, що виражають суміжні мотиви.

Ключові слова: поетична мова, образ, символ, метафоричне словосполучення, контекстуальне значення, ідіостиль.

Симоненко Т. А. Ключевые образы поэтического словаря В. Стуса. В статье рассмотрено своеобразие образной системы лирики В. Стуса, проанализированы ключевые образы его поэтического словаря, прояснены особенности обновления традиционных метафор. Показано образную реализацию мотива страдания и трансформацию метафорических сочетаний, выражающих смежные мотивы.

Ключевые слова: поэтическая речь, образ, символ, метафорическое словосочетание, контекстуальное значение, идиостиль.

Symonenko T. The key images of V. Stus's poetical vocabulary. The originality of the system of images of V. Stus lyrics is considered. The key images of his poetic vocabulary are analysed in the article. The features of refreshing the traditional metaphorical meanings are demonstrated and the imaginative realisation of the motive of suffering and the transformation of metaphorical combinations which declare adjacent motives is shown.

Key words: poetic speech, image, symbol, metaphorical combination of words, contextual meaning, idiosyle.

У сучасній лінгвістиці мова визначається як складна динамічна система. Важливою і своєрідною частиною цієї системи є мова поетична. Розвиток суспільства вимагає нових пошуків у сфері її функціонування, що стимулює еволюцію як загальнономовних, так і індивідуально-авторських засобів образотворення.

У багатокомпонентній ієрархічній структурі художнього тексту система образів витворюється значеннями всіх елементів твору, кожен з яких досить важливий для розуміння загального змісту повідомлення, оскільки є частиною цілісної естетично-емоційної картини поетичного світу автора. Значну роль у розумінні індивідуального образотворення відіграють стрижневі образи, роль яких у побудові художнього простору та змістове навантаження залежать від проблемно-тематичного виміру поезій як вияву характерних рис ідіостилу мовної особистості.

Творчість Василя Стуса приваблювала і приваблює дослідників надзвичайною образністю, полісемантичністю текстів, потужними абстрактними пластами змісту. Останнім часом особливо багато уваги приділяється її вивченню з літературознавчого та філософського погляду. Лінгвістичних досліджень, проте, значно менше, до того ж у них розглядаються здебільшого окремі аспекти авторського стилю. Було звернено увагу на філософське наповнення поезій В. Стуса (Ю. Бедрик, Ю. Шерех), на посилену символізацію та метафоричність текстів поета (Ю. Шерех,

М. Коцюбинська), окремі групи образів (А. Бондаренко), однак цілісного опису з лінгвістичних позицій мови поезії, її словника, образної системи як мовних засобів ми не маємо.

В. Стус часто відступає від канонів образотворення, що ускладнює сприйняття поетичного тексту. Так, у 2-й половині ХХ століття відбувається активний розвиток метафоричного значення у напрямку посилення виразності. У зв'язку із загальним спрямуванням на скорочення обсягу тексту та збільшення смислової насиченості відбувається розвиток метафоричних образів, зумовлений авторським переосмисленням традиційних образів-символів, активізуються словотвірні процеси. Саме така модель поетичних уживань і текстотворення потребує додаткової дослідницької уваги.

У цій статті маємо на меті розглянути особливості поетичної картини світу В. Стуса через визначення стрижневих образів його лірики, проаналізувати специфіку прирощення метафоричного значення та показати його роль у формуванні ідіостилу автора.

Загальне значення метафоричного словосполучення у тексті завжди виражене цілим словосполученням, а не сумою значень усіх його елементів. У поетичній мові слід розрізняти номінативне і метафоричне значення слова, між якими переважно немає чіткої межі. Процес метафоризації словосполучення завжди пов'язаний із нарощенням семантики слова. Чим більша кіль-

кість індивідуально-авторських метафоричних сполучень, тим ширшою є структура додаткових значень, структура, зумовлена ідейно-тематичним спрямуванням образної системи письменника, характерна для певного автора і не повторювана у творах інших.

Оновлення традиційного метафоричного словосполучення відбувається через створення нового авторського контексту слововживання на основі семантичних зв'язків слова, що вже входило у традиційні словосполучення.

Можемо виділити такі шляхи «оживлення метафор»:

- через фразове значення ключового слова у широкому поетичному контексті;
- уведення нетрадиційних художніх означень;
- індивідуально-авторські порівняння;
- перифрази;
- символізація метафоричного словосполучення;
- поява оказіональних новотворів.

Зауважмо, що метафоричне словосполучення і вільні слова та словосполучення позначають одні й ті ж реалії. Особливістю метафори є вираження суб'єктивного погляду на дійсність. О. О. Потєбня вважав, що «Внутренняя форма слова есть отношение содержания мысли к сознанию; она показывает, как представляется человеку его собственная мысль. Этим только можно объяснить, почему в одном и том же языке может быть много слов для обозначения одного и того же предмета и, наоборот, одно слово, совершенно согласно с требованиями языка, может обозначать предметы разнородные» [4:98]. На думку вченого, саме через внутрішню форму слова проходить немінуча суб'єктивізація об'єктивної дійсності, індивідуалізація мовного зображення залежно від сприйняття автором конкретних умов.

Як слушно зазначає Л. Пустовіт, за словом, що виступає постійно у складі усталених метафоричних словосполучень, закріплюється відносно усталене метафоричне значення. Воно набуває експресивно-стилістичного забарвлення, що виявляється як здатність виражатися поза межами усталених метафоричних словосполучень. Суперечність між прагненням індивідуалізації мови і властивістю мови закріплювати усталені засоби за певним змістом у мові поезії ХХ століття переборюється шляхом використання нових джерел метафоризації, шляхом так званого «оживлення метафор» [5:101]. Останній процес часто розуміють як повернення до початкового метафоричного значення, яке з часом було втрачено.

Спираючись на традиції поетичного слововживання, зокрема сакрального письменства, Василь Стус створює власну поетику, чільне місце

в якій посідає «філософсько-поетична парадигма страждання» [2:47]. Структурні образи поетичного світу митця знаходять втілення в лексичному ряді відповідної парадигми: *біль, крик, кров, смерть, туга, жаль, самота*. Мотив болю є одним із провідних у творчості поета, оскільки є найвищим виявом страждання. Страдницька «дорога болю» дозволяє поетові реалізувати свою мету, призначення у світі. Відповідно, відбувається розширення асоціативного кола тих слів, що пов'язані з художнім осмисленням теми страждання. Через усю поетичну спадщину Стуса червоною ниткою проходить трансформація образу болю з виразно негативного відчуття у форму життєствердження через наділення болю тактильними, зоровими, слуховими характеристиками:

Сивий голубе, біль мій зичений,
вечоровий і пелехатий,
більше чутий, аніж помічений,
більше мічений, ніж крилатий [6:36].

Слід зазначити, що у поезіях Василя Стуса зовнішня подієвість звичайно ілюструє внутрішні переживання героїв. Відсутня «дія заради дії», головна увага зосереджується на психологічному стані ліричного героя. Екзистенційна проблематика поезій автора зумовлює вихід на перший план емоційно-психологічних описів, що, відповідно, сприяє розвитку нових відтінків значень слів емоційно-психологічного змісту. Таким чином, добирає поетом дієслова беруть активну участь у створенні тематичного поля настрою (*скипити, дерти, сконати, злютувати, пантрувати, голосити, криком промовляти* тощо) передають внутрішній стан ліричного героя через дію, акцент із фізичного стану переходить на особисті переживання та зовнішні їх прояви:

Сиве небо, пролите обрієм,
вितिшений Труханів острів,
тамбережні колочі присмерки –
то все ж не кожної миті
западає, виповнюючи тебе,
наче шлюз, із котрого
ніколи не витікає вода [6:39].

У поезіях Василя Стуса надзвичайно поширеними є метафоричні словосполучення на позначення внутрішнього стану людини. Через стрижневі образи *очі, серце, душа, сльоза, руки* автор показує складні психологічні ситуації, пов'язані із вибором життєвого шляху, екзистенційну кризу світосприйняття особистості (*Охрипли очі збіглися водне – / повторення оцього чорностаєву, / насилу вбгане в череп* [6:42]). Для поета характерні образи героїв, що знаходяться у кризовій, межовій ситуації, у момент важливого вибору (постійне перебування на межі зриву, психологічна напруга), що підкреслюється уживанням метафорично-психологічних характеристик (*зажурені долоні, німотні руки*).

Лексико-семантична група на позначення зовнішніх та внутрішніх ознак переживань людини увиразнюється введенням до системи образів поняття «душа». Контекстуально із мотивом душі тісно пов'язаний мотив випробувань, крізь які має пройти душа людини (що й підтверджує автор, добираючи художні означення на зразок *обмерзла, зкужмлена, звалашена*). Відповідно, одним із улюблених прийомів поета є протиставлення живого – неживого: *обмерзла душа – ярна душа, сумирена, впокорена – розколошкана душа* тощо.

Мовно-естетична реалізація образу ліричного героя засвідчує екзистенціальний тип сприйняття світу: поет осягає, осмислює дійсність крізь почуття, на перший план виходить емоційна сфера. Таким чином, драматургія почуттів виведена через прагнення душі до справжнього, «реального» життя, до самовизначення й самореалізації, намагання уникнути збайдужіння та розчинення у загалі.

Образ душі-пташки тісно пов'язаний із мотивом протистояння світлого і темного начал:

І світло випурхнуло птахом
і розпалгло два крила
над віковим страпатим страхом
жалкого як голки зела.
Постань і ти на два світання
на два сполохані вогні
аби отут на однині
пізнати тьми розкошування
і світло як вода з криниці
на віти порекнуло пруткі
де як видіння полохкі
стрибали золоті жар-птиці [7:200]

Важливим для розуміння поезій В. Стуса є образ вогню, формально представлений ключовими словами *світло, вогонь, жар* і такими видами джерел світла, як *свічка, сонце*. Ця група слів має довгу історію традиційного вживання, однак у художньому світі поета ці слова змінюють значення: вони позначають переважно абстрактні поняття, пов'язані як із переведенням внутрішніх переживань людини у площину зовнішнього світу, так і з усвідомленням та осмисленням навколишнього середовища ліричним героєм (пор.: *здrevіле вічності свічадо, свічадо спить. У ньому спить свіча, маленький шротик сонця, украдене сонце зизить схарпудженим оком*). Зміна значення викликає зміну сполучуваності, а з тим і оновлення традиційного метафоричного контексту, причому відбувається додаткове ускладнення змісту образу. Але переважна більшість лексем, пов'язаних із вогнем, виражена дієсловами *пленити, горіти, палати, спалахнути*, до яких наявна опозиція *згасати*. Процесуальність вияву думок, почуттів, переживань наси-

чує текст динамікою, створює додаткове емоційно-психологічне напруження.

У художньому світі поезій Стуса важливу роль відіграє бінарна опозиція *свій – чужий*, що виражається через такі лексичні протиставлення як *світло – темрява, день – ніч, життя – смерть, рідний край – чужина*. У традиційному розумінні цій дихотомії властиве сприйняття «своїм» світу живих, а «чужим» – світу мертвих. На відміну від класичного розуміння, особливістю семантичної площини поезій автора є сприйняття навколишнього світу як ворожого, ірреального у своїй абсурдності, середовища (пор.: *Яка нестерпна рідна / чужина, пекельний край, радісна смерть, життя нестерпне*), світу «живих», де живим немає місця. Особливо часто поет звертається до означень *чорний* та *білий*, поєднуючи їх із смисловими домінантами *день* та *ніч*. Навколишня дійсність зображена абсурдною, ірреальною; поет постійно звертається до образів *тюрма, раб, рабство, в'язниця, неволя, грати* тощо, однак у художньому просторі немає світла у житті людини. Такі поняття як *щастя, добро, любов* залишаються за межею життя, існують лише у мріях чи далеких спогадах ліричного героя, що перебуває у ворожому топосі:

На колимським морозі калина
зацвітає рудими слізьми.
Неосяжна осончена днина,
і собором дзвінким Україна
написалась на мурах тюрми [7:161].

Провідником між світами виступає образ *дорога, шлях* тощо, який також метафорично позначає плин життя та вибір особистості.

Образна система поезій В. Стуса включає в себе широке коло позначень часопросторової образності та внутрішніх і зовнішніх ознак переживань людини. Провідний мотив Стусової поезії – мотив болю – ґрунтується на традиційному протиставленні чорного і білого, творчо переосмисленому автором і втіленому у багатомірних символах абсурдності ірреально реального буття.

Оновлення метафоричного змісту усталених поетичних образів у ліриці В. Стуса досягається шляхом розширення меж семантичної сполучуваності лексичних одиниць (див.: *украдене сонце, свіча спить, маленький шротик сонця* і т. ін., де традиційний символ світла асоціативно співвідноситься зі світом неволі).

Поезія В. Стуса засвідчує відзначене О. О. Потебнею суб'єктивне відображення мовної дійсності, виражене через індивідуалізацію зображуваного світу, що підтверджують подані в статті спостереження над стрижневими образами художнього світу автора.

Література

1. Бедрик Ю. І. Василь Стус: Проблема сприймання / Юрій Бедрик. — К. : Фотовідеосервіс, 1993. — 80 с.
2. Бондаренко А. І. Лексична парадигма “страждання” в поезиці В. Стуса / А. І. Бондаренко // Мовознавство. — 1995. — № 2—3. — С. 47—54.
3. Григорьев В. П. Поэтика слова: На материале русской советской поэзии / В. П. Григорьев. — М. : Наука, 1979. — 343 с.
4. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. — К. : Синто, 1993. — 190 с.
5. Пустовіт Л. О. Словник української поезії другої половини ХХ століття: семантико-функціональний аспект: Монографія / Упоряд. В. І Матюша, П. А. Матюша, І. Л. Михно / Любов Пустовіт. — К. : УНВЦ «Рідна Мова», 2009. — 243 с.
6. Стус В. С. Дорога болю: Поезії / Упоряд. та післямова М. Х. Коцюбинської / Василь Стус. — К. : Рад. письменник, 1990. — 222 с., іл. 32с.
7. Стус В. С. Палімпсест: Вибране / Василь Стус. — К. : Факт, 2003. — 432 с.
8. Шевельов Ю. Трунок і трутизна: Про «Палімпсести» Василя Стуса / Юрій Шевельов // Українське слово: Хрестоматія укр. літ-ри та літ. критики ХХ ст. У 3-х книгах / Упорядн. Василь Яременко і Євген Федоренко. — К. : Рось, 1994. — Кн. 3. — С. 366—395.
9. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д. Н. Шмелев. — М., 1973
10. Шмелев Д. Н. Слово и образ / Д. Н. Шмелев. — М. : Наука, 1964. — 120 с.